

## »Med pen i hånd«?

Af Karen Thuesen

Bag artiklens, muligvis kryptiske, overskrift ligger et omfattende problem.<sup>1</sup> Tydeligere, men også mere omstændeligt kan kernen i det formuleres: Er det sandsynligt, at en stor del af vore folkeviser er digtet »med pen i hånd« kort før eller samtidig med, at vi finder dem optegnet i 15-1600tallets håndskrifter? – Men spørgsmålet berører kun en del af den meget komplekse problematik, der vedrører den nordiske middelalderballades proveniens, udvikling og overlevering.

Citatet »med pen i hånd« vil de, der har fulgt diskussionerne de senere år, måske kunne nikke genkendende til. Inspirationen til nærværende er hentet i Iørn Piøs disputats »Nye veje til Folkevisen« (1985). Ved sin dristighed er det netop et yderst inspirerende værk, der ikke uventet har vist sig at ægge til en fornyet debat om nogle af disse helt basale folkevise-problemer.

For kort at resumere: I disputatsen bryder Piø på flere måder med de mere eller mindre hævdvundne forestillinger om genrens og den enkelte vises oprindelse. Først og fremmest præsenteres en vigtig teori om, at de fleste middelalderballader i virkeligheden først er tilkommet i renæssancen – eller endog senere. Mange menes opstået i form af trykte skillingsviser, som forfatteren forestiller sig mangfoldiggjort i større stil allerede fra begyndelsen af det sekstende århundrede. Andre igen ses som et resultat af adelens poetiske virksomhed, distribueret som såkaldte »adelige flyveblade«, dvs. håndskrevne afskrifter i et slags løsbladssystem.

I det følgende skal nogle af disputatsens påstande diskuteres på baggrund af en enkelt af de behandlede viser, Torbens Datter og hendes Faderbane (DgF Bd. V.II, nr. 288).<sup>2</sup>

Visen om Torbens datter anses almindeligvis for en af den gamle danske balladedigtningens klenodier. Det skal dog understreges, at denne opfattelse, som så ofte ellers, er bestemt af en nyere tids syn på genren. Intet i visens overlevering antyder, at den var særlig værdsat, da den blev optegnet. Den findes kun bevaret i en enkelt version i Det Mindre Stockholmske Håndskrift (MSTH), trods navnet en helt igennem dansk visesamling dateret til omkring 1640.

I slutningen af forrige århundrede, da teksten blev optaget i femte bind af Danmarks gamle Folkeviser, beskrev en begejstret Axel Olrik

den i indledningen (p. 15 ff.) som en af de ældste middelalderviser overhovedet, indholdsmæssigt blandt de »ypperste«, koncentreret, stemningsfuld og velkonstrueret. Siden har ingen repræsentativ dansk balladesamling udeladt denne tekst, og gang på gang er den her og i litteraturhistoriske værker blevet omtalt med en gentagelse og eventuel uddybning af Olriks opfattelse.<sup>3</sup> Basis for hans ideer anfægtes således ikke, før Piø i sit værk helt omvurderer tekstens baggrund: »...visen Hr. Torbens datter og hendes faderbane er en adelsvise digtet med pen i hånd formentlig så sent som i begyndelsen af det syttende århundrede...« (p. 111). Piø antager oven i købet, at Torbens Datter kan være produceret af den person – en kvinde, formoder han – der skabte samlingen i Det Mindre Stockholmske Håndskrift, og at hun fandt inspiration i den eksisterende »gamle skillingsvise« Hr. Erlands Vold og Straf (DgF 289). Herom senere.

Lad os vende tilbage til Olrik. Hans hovedargument for den tidlige datering af visen var handlingen med »en egen Mindelse om de islandske Ættesagaer«, som han udtrykker det.<sup>4</sup> – Hvad er det da mere detaljeret, Olrik kunne finde så arkaisk i denne tekst?

Jo, Torbens Datter skildrer et hævmord, som det kendes fra den gamle vestnordiske sagalitteratur. Men samtidig har visens tragiske tema, der har dybe rødder i balladetraditionen, baggrund i en hjemlig kultur uden mange lighedspunkter med renæssancens. For at tilhøreren skal kunne forstå detaljerne omkring beskrivelsen af forbrydelsens omstændigheder, er det ikke blot en forudsætning, at han har et bredt kendskab til de gamle landskabsloves retspraksis, han må desuden, hvad der er nok så vigtigt, være uhyre fortrolig med folkevisens karakteristiske udtryksmåde, dvs. kunne fatte, hvad der skjuler sig bag det lakoniske formelsprog. At det ikke er helt beskedne krav, demonstreres af, at tolkningen af visse partier i visen stadig diskuteres.

Lad os se på enkelthederne: Folkevisernes hævmord udføres næsten undtagelsesløst under omstændigheder, der på en eller anden måde strider mod de retsregler, vi kender fra landskabslovene. Man slår sin modstander ihjel i kirken, på tinge eller i hans egen gård, dvs. på steder, der ifølge lovgivningen er underlagt særlige fredsbestemmelser. At det naturligvis er bekvemt for morderen, som her oftest vil finde offeret ubevæbnet, er underordnet. Først og fremmest er det en skærpende omstændighed, der i folkevisens univers karakteriserer gerningsmandens ubesindighed og sætter forbrydelsen i relief. Hvor loven udmønter ugeringen i særlig strenge straffe, bør drabsmandens lod i folkevisen ubetinget være fredløshed.

Også mordet på hr. Torben forberedes og fuldføres i en udtrykt konflikt med loven: »Om en søndag at afften skured de derris spiud,/ om en mandag at morgen rede de saa wrede udt«, hedder det i anden strofe. Billedet af de ophidsede mænd på vej efter oprejsning for drabet på deres frænde introducerer et af genrens velkendte grundtemaer: blodhævnens uafvendelige tragedie. At man væbner sig om søndagen er et brud på dagens »gudsfred« og dermed helligbrøde.<sup>5</sup> Mærkeligere for en nutidig tankegang er det, at lovgivningen yderligere udtrykkeligt nævner drabsmænds vrede som endnu en skærpende omstændighed.<sup>6</sup> Men visen demonstrerer tydeligt den fare, der ligger i, at dømmekraft og roligt overlæg er sat ud af spillet. Lovbrud følger lovbrud, hævnen bliver hovedløs og overilet og dermed skæbnsvanger for alle implicerede, sådan som vi også finder det i andre viser med et beslægtet motiv.

Mændene opsøger nu hr. Torben, hvor han går og pløjer sin mark, og afkræver ham bod for den dræbte. Men da Torben helt efter forskrifterne tilbyder betaling i form af gård og jord, ja, oven i købet ægteskab med datteren, hugger de ham ned: »Saa hugge dee herr Torben saa smaa/ alt som løff, udi lunden laa« (str. 7). Igen overtrædes loven på det groveste. Dels burde Torben have haft mulighed for at fremføre sit tilbud på tinge, dels bryder hævnerne her den særlige plovfred, der eksisterede som en del af den fredhellighed, der lå over gården og dens jorder.<sup>7</sup>

Disse detaljerede forhold ville naturligvis være uigennemskuelige og dermed vel uinteressante som materiale for en vise, hvis ikke både digter og tilhørere var fortrolige med den komplicerede lovgivning på området. Yderligere måtte det forekomme en person, der ikke havde et indgående kendskab til middelalderens retspraksis, besynderligt, at drabsmændene siden rider direkte hen til Torbens egen gård og fortæller om deres ugerning. Ved denne såkaldte »tillysning« af drabet følger de navngivne hævnerne til en forandring de gældende regler, der, skønt de ikke er omtalt i den danske landskabslove, på samme måde må have været motivets samtid bekendt for at have relevans for sammenhængen.<sup>8</sup>

Kan teksten da eventuelt tænkes at være flikket sammen af gammelt traditionsstof? Hævnmotivet genfindes som sagt i andre folkeviser. Men flere enkeltheder omkring mordet på hr. Torben kunne en eventuel 1600talsdigter ikke finde belæg for i andre af den store mængde balladetekster, der er overleveret fra perioden. Det er ikke blot den eneste vise, hvor en mand myrdes bag sin plov, men samtidig er det – hvad man igen har fremhævet som et træk, der peger tilbage i tiden – den eneste vise, hvor stormanden på den måde optræder som pløjende bonde på sin egen

jord. Det er en situation, som i renæssancens Danmark må have forekommet utænkkelig og absurd. Axel Olrik har i afhandlingen »Et demokratisk element i dansk åndsliv« undersøgt folkeviseheltenes forhold til legemligt arbejde. Han mener rigtignok, at »det har været ganske almindeligt, at visernes »herrer« gik og pløjede, så godt som nogen gårdmand gør nu« (p. 148). Men i den bevarede digtning giver de sig ikke af med andet arbejde end det, jagten og kampen kræver af dem. Interessant er det på den baggrund, at bare én enkelt anden tekst, Jomfruen paa Tinge (DgF 222), ser markarbejde som et ideal. Denne ballade, der kun er bevaret i Karen Brahes Folio (ca. 1580) og i en kortfattet islandsk opskrift fra 1600tallet, skildrer en forældreløs jomfrus problemer med at værges sit arvegods mod mandlige slægtnings overgreb. Da hun kækt tager sagen i egen hånd og drager til tinge for at klage sin nød for kongen, giver denne hende lov til at vælge en ægtemand blandt de tilstedeværende riddere. Men den udkårne vægrer sig: »Langtt beder kand ieg [iage] med høg och hund,/ ynd ieg kand ladde dryffue denn plog y grøn lund« (str. 23). Han må dog bøje sig, da jomfruen tilbyder at lære ham god bondesæd: »Tagger pluog y hand, lader pløffue wel dybt!/? thager kornn i haand, saær madeliggth thygtt!« (str. 25). Og visen kan ende i fryd og gammen. Bag dens koketteri aner man en diskussion om den rette beskæftigelse for stormanden, en diskussion, der vel at mærke tager parti for håndens arbejde.

At Torben, som det er blevet påstået, kunne være en fattig »gråbonde«<sup>9</sup>, der har sneget sig ind blandt visernes ædle ridderskare, er vist også en idé, der blankt kan afvises. For det første tituleres han (jf. både str. 3 og 4) »herre«, som det var forbeholdt ridderklassen og andre højere stænder.<sup>10</sup> For det andet kan hans position indirekte udledes af hans økonomiske omstændigheder: Han er i stand til at tilbyde bod i form af »huss och gard«, og sceneriet ved hans hjem viser, hvordan datteren standsmæssigt kan tage imod de fremmede med »it guldkar paa huer sin hand«. Det er den normale procedure i den poetiske virkelighed, der er folkevissens, og som i sig selv burde overflødiggøre en diskussion om hovedpersonernes status. Appellativet »bonde« er ualmindeligt i viserne og anvendes, når det forekommer, især om jævne bønder, der yderst sjældent optræder i de centrale roller.

At Torbens Datter samtidig bygger på et gammelt og meget indforstået formelsprog, afsløres, mener jeg, indirekte af de problemer, det har voldt at fortolke flere af dens detaljer. Indledningen, den såkaldte stevstamme, er behandlet flere steder.<sup>11</sup> »Wy warre saa mange søskene

smaa,/ saa aarligh falt oss faderren fraa«, hedder det. Hvem disse personer er, røbes ikke. Strofen kunne måske, som så ofte påstået, give os et glimt af de hævnendes situation. Men læser man den i overensstemmelse med en udbredt praksis i genren, og i øvrigt sådan som Axel Olrik gjorde det, er det nok sandsynligt, at den peger fremad i visen, og at faderen dermed er Torben selv. De begivenheder, der ligger forud for teksternes beretning, omtales sjældent som indledning til en vise. Derimod er det karakteristisk, at første strofe, ligesom omkvædene, meget ofte foregriber begivenhedernes gang. Det ser vi fx i Dronning Dagmars Død (DgF 135), hvor den tilhører, der ikke straks måtte fatte første strofes budskab om dronningens kritiske tilstand, i hvert fald ved omkvædet: »Udi Ringsted hviles dronning Dagmar«, bliver helt klar over, at ethvert håb på forhånd er ude. Det overraskelsesmoment, som er så betydningsfuldt for vor tids litteratur, spiller naturligvis ingen rolle i den gamle mundtlige digtning, der var skabt til at blive fremført gang på gang.

Samtidig kaster denne tolkning af Torbenvisens stevstamme lys over slutningen, som først i nyere tid har fået en tilfredsstillende forklaring. Koncentreret skildrer de otte afsluttende strofer drabsmandens møde med Torbens datter, fra det øjeblik hun intet ondt anende modtager ham og, som traditionen byder det, drikker ham til af faderens guldkar, og indtil han til sidst fører hende bort fra gården.

Disse strofer har først og fremmest inspireret til romantiske tolkninger af det videre hændelsesforløb. Jomfruens venlighed får hævneren til at angre, mener Olrik. Han finder medfølelsen udtrykt i strofen, som Torbens banemand udtaler, da han modtages af hende: »Haffde iegh wist, du haadt werredt saa goed,/ aldrig skulle ieg sett din faders hierte-blod!« »Han tager hende op paa sin Hest og rider bort fra Sorgens Sted over »de sorte Heder«...« – og – »gennem Smerten og Angren lyser det til ny Lykke« (DgF V.II, p. 15). Omstændighederne til trods har de fleste andre forskere på samme måde tolket motivet »kærlighed ved første blik« ind i de få strofers kryptiske budskab. Billeskov Jansen karakteriserer fx visen som en heroisk ballade, hvor »Svenden vinder sin Pige ved den dristige Daad«, og hvor »...Drabsmanden vil genoprette, hvad han forbrød, idet han gifter sig med den Faderløse« (p. 33). Ud fra samme opfattelse har Hans Aage Paludan skrevet en længere artikel, der med udgangspunkt i Torbens Datter analyserer det ikke ukendte litterære motiv, at en pige indgår ægteskab med sin faders morder. Noget retsligt forbillede kan han dog ikke afsløre for denne skik.

Også hos Iørn Piø finder vi spor af denne idylliserende udlægning: »Det er en rørende situation, at den ene af de blodhævnerne fryder drabet på hr. Torben, da han ser hvor god hans datter er. Og da han opdager, hvor ulykkelig hun bliver over at høre, at han har slået hendes far ihjel, prøver han at råde lidt bod på, hvad han har gjort ved at tage hende med sig. Han løfter hende op på sin hest, og de rider bort. De to, der nu begge er faderløse, rider ud i det uvisse. Ud til en uvis skæbne« (p. 117).

Ret beset indeholder balladen ingen direkte oplysninger om begivenhedernes videre forløb. Det har Sigurd Kværndrup været inde på i nogle betragtninger, der her skal uddybes.<sup>12</sup> Det er næppe korrekt, at karakterisere mordet på hr. Torben som »en rask dåd«, og den efterfølgende bortførelse kan naturligvis på ingen måde råde bod på forbrydelsen. Lytter vi til andre folkevisers efterretninger, kan den skæbne, der venter hævneren, da heller ikke være eftertragtelseværdig. I visernes univers lever blodfejdenes deltagere et ensomt og farligt liv som fredløse, og formentlig kommer denne hævner som Ebbe Skammelsøn til at træde »så mangel sti vild«. Når han til Torbens datter siger, at hun skal få det »saa gat« som han selv (str. 13), lyder det derfor mere som en trussel end som en kærlighedserklæring. Intet tyder da heller på, at hun frivilligt følger ham. Godt nok hører vi, helt i overensstemmelse med genrens sædvane, ikke noget om hendes reaktion, men kun om hans handlemåde. Han sætter pigen op på sin hest og slår sin kåbe over hende. Men det er en handling, der ikke automatisk kan tydes som ridderens kærlige omsorg over for den udkårne. Tværtimod skal den sandsynligvis demonstrere hans mindre ædle hensigter. Otto Holzapfel har i værket »Det balladeske« påvist, hvordan folkevisen symbolsk anvender formler, der indeholder vendingen »under skind« som udtryk for at noget sker hemmeligt eller med fjendtlige hensigter (p. 49 ff.). På samme måde forholder det sig med en formel som »han slog over hende kåben blå«. Vendingen, der optræder i forbindelse med bortførelser, lægger op til trængsel og nød. Det fordægtige er også her i centrum. Oftest er kvinden et modvilligt offer, og forude venter der under alle omstændigheder de unge uoverskuelige problemer i deres konflikt med slægt og samfund. I visen om Torbens datter lyder det pointerende i sidste strofes moltone: »Saa red hand offuer de sorte hiecr./ aldrich saa hun sin faader meer«. Hedernes sorte farve og jomfruens uigenkaldelige afsked med den fædrene gård<sup>13</sup> fremhæver, at visen klinger ud i en fuldbyrdelse af den tragik, første strofe introducerede.

Man må spørge sig selv, om det er sandsynligt, at en adelskvinde i det

syttende århundrede var så velbevandret i middelalderens forhold og folkevisens udtryksmidler, at hun på stående fod kunne skabe en vise, der indeholder et så omfattende, kompliceret stof. De undersøgelser, der er foretaget, først og fremmest i Karen Brahes Folio, viser, at periodens optegnere kunne have et meget personligt, medlevende forhold til genren.<sup>14</sup> Men på den anden side ser man også i det materiale, der med sikkerhed kan bedømmes som ungt, at de ihærdige udfoldelser langtfra altid gav så stilsikre resultater som det, vi finder her.

Og stilsikker, det er Torbens Datter. Alt i visen peger tilbage i tiden, ikke ét udtryk virker påfaldende. Formen er fx tolinjet, hvor renæssancens foretrukne i den grad var den firlinjede, at viser i den periode kunne omdigtes fra tolinjet til firlinjete form.<sup>15</sup> Indholdet er yderst koncentreret i en stærkt episk-dramatisk form, der, som Piø understreger det, tilsyneladende savner en logisk indledning og afslutning. Heller ikke det er typiske træk i den balladedigtning, der med nogenlunde sikkerhed kan tilskrives 15-1600tallet. Både de sene historiske viser og ikke mindst samtidens favorittype, romanviserne, er lange, omstændeligt berettede historier, hvor vigtige detaljer ikke udelades.

Det homogent »balladeske« indtryk, denne vise efterlader, er netop ikke mindst betinget af, at den i så høj grad er formelagtig. Det følgende skal give en mere præcis fornemmelse af formelstoffets karakter. Det er, så godt det lader sig gøre, udforsket ved hjælp af Ernst von der Reckes meget omfattende, utrykte Folkeviseregistrant.

Den indledende stævstamme er kendt andetstedsfra, men har kun en egentlig parallel i en lille håndfuld viser, hvor den for øvrigt normalt skiller en moders død. Den tolinjede form, som vi finder her, møder vi kun i et par andre numre (DgF 66 A 6 & 239 A 1), som ikke er med i MSTH. MSTH har dog den firlinjede form i sin tekst nr. 8, Sune Folkesøn (DgF 138 Fa). Det er samtidig den eneste vise, hvor formelen forekommer udbredt, dvs. i flere bevarede versioner.

Anden strofe, der fortæller om væbningen og udriddet, er ifølge Ernst von der Recke belagt også andre steder i Norden (Island, Færøerne og Norge). Men de to linjer hører alligevel ikke til det gængse stof. I dansk tradition finder vi dem med forskellige småvariationer i to viser (DgF 158 A 9, B 7 & 193 C 6). Det kan dog observeres, at formelen også kan fremtræde i en firlinjete form, som fx i DgF 319. Denne vise findes godt nok i MSTH (nr. 5), men MSTH har ikke formelen.

Formuleringen i strofe otte: »Saa rede de thill her Torbens gard,/ ude stod hanss datter, den wenne mard« er der kun en – firlinjete – parallel til

ét sted, i DgF 199 q 5 (Odense Håndskriftet). Vi vender tilbage til udtrykket nedenfor.

Heller ikke den tilsyncladende velkendte niende strofe »Ude stoed hans datter, saa small som en wond,/ met it guldkar paa huer sin hand« tilhører det almindelige visestof, selv om den er repræsenteret også i svensk, norsk og færøsk tradition. Den findes i mere eller mindre afvigende former i otte DgFnumre, mest udbredt i øvrigt i visen om Ridder Stigs Bryllup (DgF 76 A 66, B 39, E 20 etc.). Ingen af de otte viser forekommer i MSTH.

Ser vi på indholdet af kortere formelagtige vendinger, møder vi også her balladens karakteristiske udtryksform: »for norden skou« (str. 3), »faffuer och fin« (str. 4), »huss och gard« (str. 5) etc. etc. I udtrykket »(så) væn en mår«, som her i visen optræder hele to gange (str. 5 & 8), tilhører både den gamle bøjningsform »mår« og epitetet »væn« det faste folkevisesprog. I nedskrivningsperioden må det som i dag have virket yderst arkaisk. Adjektivet, der er flittigt brugt i genren, kunne man ganske vist anvende langt op i middelalderen, men uden for poesien gled formen »mår« (egl. nom. af »mø«) ud af sproget, fem hundrede år før Torbens Datter blev optegnet.<sup>16</sup> Forbindelsen forekommer i DgFmaterialet alt i alt næppe mere end omkring tyve gange. Og man bør mærke sig, at formlen i MSTH kun er belagt disse to gange.

En formulering, der igen kendes fra andre nordiske områder, og som er specielt central i Piøs argumentation omkring visen, finder vi i strofe 7: »Saa hugge dee herr Torben saa smaa/ alt som løff, udi lunden laa«. Den tolinjede form genfindes i tre viser (DgF 183 B 29, C 23, 193 A 15, B 21 & 421 F 25, H 23), hvoraf ingen forekommer i MSTH. Men MSTH rummer den firlinjede vise Hr. Erlands Vold og Straf (DgF 289 F), efter Piøs mening den »gamle skillingsvise«, der skulle have inspireret vor ukendte adelskvinde til at digte Torbens Datter. Lad mig fra Hr. Erlands Vold citere den afsluttende strofe: »Hugge de herr Erland/ udi de støcker smaa;/ saa togge de stolten Gerborigh,/ och saa forre de der-fraa.« Det er den eneste situation, de to viser i MSTHversionerne er fælles om, og det forekommer meget vanskeligt at gennemskue, hvordan Erlandsvisens udtryk skulle kunne afføde vor strofe syv.

Piø anser i øvrigt det forhold, at omkvædet synes meget velformuleret, som et udtryk for, at en særlig digterbegavelse har været i funktion. Genrens omkvæd er unikke i den forstand, at de normalt ikke går igen fra vise til vise. Derimod indeholder de ofte formelagtige udtryk, og de elementer, der findes i denne teksts todelte omkvæd, er da også i høj grad



typiske for genren. »Under lide« er en fast poetiserende folkevisevending, så slidt, at det oprindelige betydningssindhold, »langs en bakkeskråning«, helt er udvisket. Og andel del, »Der dagen hand dagis, och duggen den driffuer saa wide,« finder vi sætning for sætning paralleller til både i andre teksters omkvæd og strofer. Balladen har ikke så få meget smukke, stemningsmalende beskrivelser af tiden omkring solopgang og solnedgang: »Driver den dug, falder den rim« hedder det i et lignende viseomkvæd (DgF 525 & DgF 54), »Hver en dag, det (østen) dages« i en kendt verslinje (DgF 33 E 13 & 71 A-E 1 etc.). Og i andre viser sker det ved aftenstide, at »duggen driver så vide«, »duggen driver på«, eller at »duggen driver over de spange«.

Særligt gør i Torbens visens omkvæd allitterationerne sig bemærket. Men dette stilelement bør heller ikke tilskrives en speciel individuel kunstfærdighed, eftersom det er udbredt i balladesproget overalt i Norden. Formentlig er der tale om et oprindeligt træk. Ligesom den varierende gentagelse – stilfænomenet kaldet *polyptoton*<sup>17</sup> – der indeholdes i vendingen »dagen dagis«, har allitterationen parallel i det gamle poetiske fragment fra Codex Runicus (ca. 1300), som sandsynligvis er det ældst bevarede folkeviseцитat: »Drømte migh en drøm i nat...«. Som eksempler på lignende udtryk dannet over gentagelser af rodbeslægtede ord kan nævnes viseomkvædet »De legte en leeg, oc leegen var alt udaff vrede« (DgF 325 Aa, jf. DgF 190), og mere eller mindre udbredte formler som at »ride et red«, »råde et råd«, »sove en søvn«, »springe et spring« m.fl.

Det virker umiddelbart overraskende, at undersøgelsen røber, at mange af de formler, der findes i Torbens Datter, er yderst dårligt belagt i DgF materialet. Forholdet afslører dog blot, hvad man i arbejdet med genrens sprog gang på gang bliver opmærksom på: de moderne litteraturudvalg har påvirket vort folkevisebillede meget skævt, i vid udstrækning fremhævet det usædvanlige og forbigået det ordinære, det engang så populære.

For at digte en vise som Torbens Datter måtte det kvindelige (?) ophav altså ikke bare beherske indhold og form til fuldkommenhed. Hun måtte også være fortrolig med et formelstof, hun ikke kunne finde belæg for i sit eget indsamlede materiale, og som i øvrigt forekom så spredt og sjældent, at man må spørge sig selv, hvor hun da kunne have stiftet bekendtskab med det.

Disse problemer har Iørn Piø forsøgt at imødegå ved sin bedømmelse af teksten som et sent og originalt falskneri, inspireret af balladen om Hr. Erlands Vold og Straf. Denne vise var i renæssancen et populært num-

mer, der er bevaret i hele syv gamle versioner, hvoraf den tidligste (B-opskriften) stammer fra Jens Billes Visebog (1555-59). At de to viser tematisk er beslægtede, fremgår i øvrigt indirekte af, at de i DgF er udgivet som henholdsvis nr. 288 og 289.

Et kort handlingsreferat kan passende understrege motivfællesskabet. Hvor Torbens Datter og hendes Faderbane, som vi har set, ganske lakonisk beretter om hævnmodet på den pløjende hr. Torben og hævnerens efterfølgende bortførelse af hans datter, skildrer Erlands vise sin historie i bredere penselstrøg. Erland ankommer her til en ridder Torbens gård for at bejle til dennes datter, Gerborg. Torben modtager gæsten, men afslår på Gerborgs vegne frieriet, eftersom hun i forvejen er lovet bort til anden side. Erland hugger nu Torben ned på stedet og tager pigen med sig. Da hendes syv brødre senere kommer hjem fra skole (sic!), ægger moderen dem til hævn. Forklædte som pilgrimme opsøger de faderens banemand og får med Gerborgs hjælp tilladelse til at overnatte i hans gård. Visen slutter, jf. den ovenfor citerede strofe, efter fast mønster med mord på forbryderen, og da retfærdigheden er sket fyldest, kan brødrene føre Gerborg tilbage til hjemmet.

Torbenvisens koncentrerede beretning har, som det ovenfor er demonstreret, kunnet give anledning til forskellige hypoteser om de begivenheder, der ligger før og efter visehandlingens egen korte tidsramme. Fortællingen om Erlands Vold har ikke på samme måde en problematisk indledning og afslutning. Fælles for de to ballader er først og fremmest navnet Torben, der begge steder bæres af den dræbte fader. Men Erlandsvisens Torben er ikke offer for en tragisk vendetta, han selv er deltager i. Han fældes ret umotiveret på sin egen gårdsplads. Mordet på ham og Gerborgs bortførelse får da også en velfortjent straf med sønnernes hævn.

Med andre ord er Erlandsvisen som ballade betragtet en helhed, der ikke umiddelbart synes at kunne have kaldt på en nyfortolkning i form af visen om Torbens datter, sådan som Piø foreslår. Sammenligner man teksterne strofe for strofe, er det som nævnt også karakteristisk, at de trods visse indholdsmæssige ligheder kun har meget lidt formelstof tilfælles.

Ud over navnet Torben omtaler Iørn Piø bare ét træk, der helt klart indicerer en mere end overfladisk motivmæssig forbindelse mellem viserne. Samme forhold findes i øvrigt omtalt i Olriks indledning til DgF 289 (Bd. V.II, p 18). I en enkelt opskrift kaldes Torben »den rige bonde« (E: Dorothea Thotts Fol. 1670-80), i en anden benævnes han »Hr. Bonde« (C: Langebeks Fol. 1610, jf. Anna Krabbes Håndskr. 1615). At en af ho-

vedpersonerne i en klassisk riddervise betegnes som bonde, er, som jeg tidligere har været inde på, uden sidestykke i balladetraditionen. Det fremgår også tydeligt, at Erlandsvisens forskellige optegnere ikke er enige på dette punkt. I de fleste versioner finder vi slet ikke denne oplysning, og Langebeks Folio modificerer, som det ses, appellativet ved at ændre det til det fra genren ikke ukendte personnavn »Bonde«, der var gængs også i middelalderens adelskredse.

Betegnelsen er med andre ord problematisk, men ikke desto mindre er det Piøs overbevisning, at den mærkelige information om Erlandsvisens offer har inspireret til pløjescenen i visen om Torbens datter. En stor svaghed ved teorien er, at den tænkte 1600talsdigter ikke har kunnet hente oplysningen om, at Torben var bonde, i den opskrift, Piø ellers betragter som hendes kilde, nemlig varianten fra Det Mindre Stockholmske Håndskrift (MSTH nr. 18). Heri nævnes hverken appellativet »bonde« eller modsvarende *proprium* med et eneste ord.

Påvisningen af dette træk er dog næppe uden betydning for en forståelse af forholdet mellem de to visetraditioner. Den afslører nemlig snarere præcis det modsatte: Erlandsvisen står på en eller anden måde i gæld til DgF 288. I sin yderste konsekvens kunne denne hypotese lede til en antagelse af en direkte afhængighed: Den kryptiske vise om den myrdede Torben og hans stakkels datter optog i den grad sindene, at dens motiver blev kilde til en ny tekst, der passede bedre ind i optegnelsesperiodens gængse mønstre. Men forestiller man sig, mere forsigtigt, at begge viser tidligere har været udbredte og sunget af samme traditionsbærere, kan en anden og måske nok så rimelig forklaring på forholdet gives. Ud fra overensstemmelserne i skæbne er visernes offer blevet identificeret som samme person. Oplysningen om »den rige bonde« er da, på trods af at ideen brød med traditionens ideal, blevet optaget i Erlandsvisen ene og alene ud fra Torbenvisens oplysning om, at hr. Torben dræbes med plov i hånd. Erlandsvisens sporadiske omtale af en bonde repræsenterer i givet fald en udlægning skabt i en periode, da en pløjende mand automatisk måtte opfattes som bonde snarere end ridder. – Hvordan det end forholder sig, så synes dette lille træk meget stærkt at antyde, at DgF 288 har været kendt før den optegnedes ved midten af 1600tallet.

Men et endeligt og mere sikkert indicium for, at Piøs teori om Torbens Datter som et produkt af MSTH's samler er uholdbar, finder vi dog i selve den skriftlige overlevering. Det skal ganske vist indrømmes, at den omstændighed, at en ballade kun er bevaret i ét enkelt håndskrift, øger usikkerheden omkring en bedømmelse af dens fortid. Alligevel bør dette

naturligvis ikke forlede til den antagelse, at en sådan tekst nødvendigvis savner en baggrund i traditionen.

Det Mindre Stockholmske Håndskrift dateres ud fra en påskrift på femte rectoside til året 1641: »Ehnn wiisse Bogh Attschellig slags. Anno 1641 den 22 Martij«,<sup>18</sup> Optegnelserne, som alle skyldes samme smukke og sirlige hånd, er nært beslægtede med indholdet i det vistnok samtidige Anna Juels Håndskrift (ca. 1640) og i det meget yngre Grev Holsteins Håndskrift I-II (ca. 1725-30).<sup>19</sup> MSTH indeholder ialt 43 viser, hvoraf de 40 er ballader og gengivet i DgF. Af samtlige optegnelser har ikke færre end 30 parallel enten i Anna Juels eller Holsteins manuskript eller eventuelt begge steder (fem viser findes i alle tre samlinger). Det præcise forhold mellem håndskrifterne er uklart, men tilsyneladende er der ingen direkte forbindelse mellem dem, og de kan heller ikke være afskrifter af ét og samme forlæg. Anna Juels og Holsteins optegnelser synes nemlig på mange punkter at stå sammen over for Det Mindre Stockholmske, igen dog uden at Holsteins værk kan være helt eller delvis skrevet af efter Anna Juels.

Indholdet i Det Mindre Stockholmske Håndskrift er et blandet gods af forskellige balladetyper, men med en stor overvægt af ridderviser og en anselig repræsentation af romanviser. Hvad der er meget vigtigt for denne diskussion er, at *intet* i MSTH antyder, at samleren har beskæftiget sig med visedigtning, eller at hun i øvrigt har haft adgang til kilder af en sen, individuel oprindelse. Visen om Torbens datter (ms. nr. 7) er den eneste, dette manuskript er alene om. Den befinder sig mellem en mængde andre tekster, numrene 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14 og 15, der alle genfindes hos Anna Juel, for øvrigt i rækkefølgen 20, 13, 14, 21, 22, 15, 16, 23, 24, 17, 19 og 18, hvilket igen understreger håndskrifternes ret nære slægtskab. Torbenvisen kan eventuelt have tilhørt forlægget, men må da være blevet udskudt i en sideløbende tradition. Årsagen til dette kan vi kun gisne om, men vi kan i hvert fald slå fast, at flere viser med et meget arkaisk indhold, fx netop med et centralt hævnmotiv, generelt er dårligt overleveret. Renæssancens smag gik tilsyneladende i en anden retning.

For endelig at vende tilbage til det indledende spørgsmål: Er det sandsynligt, at en stor del af vore folkeviser er digtet »med pen i hånd« kort før eller samtidig med, at vi finder dem optegnet i 15-1600tallets håndskrifter?

Som undersøgelsen afslører, taler mangt og meget imod denne teori, når det gælder balladen Torbens Datter og hendes Faderbane. Her udfoldes en detaljeret viden om kulturhistoriske forhold, som næppe kan have

været en så levende del af renæssancens egen verden, at visens enkeltheder ville vække den nødvendige forståelse hos samtidens tilhørere. Desuden har det vist sig, at traditionen selv ikke har bidraget med samtlige disse detaljer, således at man vanskeligt kan forklare, hvor en digter ved midten af det syttende århundrede kunne finde inspiration til sit eksotiske værk.

På et endnu sikrere grundlag kan ideen om den sene opståen dog angribes gennem en analyse af formelsproget. Visen om Torbens datter er i vid udstrækning opbygget over faste vendinger. Samtidig udgør dette formelstof et netværk af sjældne udtryk, hvis tråde ikke blot forgrener sig langt ud i perifere dele af stoffet, men desuden langt ud i den nordiske overlevering. En sådan høj grad af formelagtighed kombineret med en motivmæssig originalitet, der sikrer, at stoffet ikke står i gæld til en mere begrænset traditionsmasse, må udgøre en af de pålideligste indikatorer for, at en tekst har baggrund i en længere mundtlig tradition.

Endelig peger også kildeforholdene i samme retning. Intet tyder på, at optegneren har hengivet sig til balladedigtning, og at hun på den måde, som foreslået, kan være visens ophavsmand. Derimod ser det ud til, at balladen kan have været kendt af de traditionsbærere, som i begyndelsen af århundredet videregav varianterne af visen om Hr. Erlands Vold og Straf.

Hvornår Torbens Datter først opstod er fortsat usikkert. Men alt i alt må det konstateres, at vi ud fra vor nuværende indsigt i balladens overlevering ikke kan rokke det mindste ved den opfattelse, Olrik i sin tid formidlede i DgF's indledning, og som generationer af viseforskere trofast har gengivet: Torbens Datter og hendes Faderbane kan være urgammel og dermed en af vore ældste folkeviser.

Analysen leder frem til en mere generel kritik af ideerne omkring genres specielle tilknytning til optegnelsesperioden. Umiddelbart giver det materiale, 15-1600tallet efterlod, indtryk af at repræsentere en ret tilfældig indsamlings- og redigeringsvirksomhed.<sup>20</sup> Hvis perioden havde fostret store individuelle digtertalenter, der kunne skabe viser af en gennemført traditionel kvalitet som DgF 288, burde der eksistere tydeligere spor af deres virksomhed i det overleverede stof. Meget mærkeligt ville det da være, at vi i notater ved optegnelserne kan finde oplysninger om, at den enkelte tekst anses for at være gammel, men aldrig om, at en klassisk folkevise er digtet af en kendt person. Forfægter man på den baggrund trods alt ideen om balladen som et produkt af renæssancens, antikvarisk betingede, poetiske udfoldelser, må det vel – temmelig absurd – forudsættes,

at hele renæssanceadelen har rottet sig sammen for at bilde eftertiden ind, at de viser, man selv sad og skrev sammen i de mørke vinteraftener, i virkeligheden var gamle, originale værker.

Iørn Piø's værk har fortjenstfuldt rettet søgelyset mod mange af de fordomme, der er opstået omkring balladegenren, men måske har det i endnu højere grad demonstreret, hvor vanskeligt det er at komme til bunds i problemerne. De »nye veje« er ikke nødvendigvis mere farbare end de gamle.

## Litteratur

- Albeck, Ulla: Dansk stilistik. 6. udg. Kbh. 1968.
- Billeskov Jansen, F. J.: Danmarks Digtekunst. Bd. I. Kbh. 1944.
- Dal, Erik (ed.): Danske viser. Folkeviser, skæmt, efterklang. Kbh. 1962.
- Dal, Erik: Nordisk Folkeviseforskning siden 1800. Kbh. 1956.
- (DgF) Danmarks gamle Folkeviser. Bd. I-XII. Ed. Svend Grundtvig, Axel Olrik, Hakon Grüner Nielsen m.fl. Kbh. 1853-1976.
- Danmarks gamle Landskabslove. Bd. I.1. Skånske Lov, Text I-III. Ed. Johs. Brøndum-Nielsen & Svend Aakjær. Kbh. 1933.
- Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade. Bd. I-VII. Ed. Hakon Grüner Nielsen & Marius Kristensen. Nye Tillæg. Ed. Nils Schjørring & Iørn Piø. Kbh. 1912-79.
- Frandsen, Ernst (ed.): Danske Folkeviser i Udvalg. Kbh. 1937.
- Frandsen, Ernst: Folkevisen. Studier i Middelalderens poetiske Litteratur. Kbh. 1935.
- Friis, Oluf: Den danske Litteraturs Historie. Bd. I. Kbh. 1937-45.
- Holzappel, Otto: Det balladeske. Fortælle-måden i den ældre episke folkeviser. Odense 1980.
- Jørgensen, Jens Anker: Jorden og slægten. En indføring i folkevisens univers. Viborg 1976.
- Kalkar, Otto: Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700). Bd. I-V. Kbh. 1881-1918.
- (KLN) Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder. Bd. I-XXII. Kbh. 1956-78.
- Kværndrup, Sigurd: Traditionskultur med særligt henblik på balladen. I: Historien i dansk. Kbh. 1978, p. 12-37.
- Lorenzen, Jørgen (ed.): Et hundrede udvalgte danske viser. Bd. I-II. Kbh. 1974.
- Mølbjerg, Hans: Børn hævner fader. I: Thomas Bredsdorff (ed.): Danske digtanalyser. Kbh. 1969, p. 22-34.
- Olrik, Axel: Et demokratisk element i dansk åndsliv. Foredrag i Studentersamfundet 5. okt. 1895. I: Danske Studier 1925, p. 147-155.
- (ODS) Ordbog over det danske Sprog. Bd. I-XXVIII. Kbh. 1918-56.

- Paludan, Hans Aage: Til Visen om Torbens Datter. I: Danske Studier 1925, p. 133-146.
- Piø, Iørn: Nye veje til Folkevisen. Kbh. 1985.
- von der Recke, Ernst (ed.): Danmarks Fornviser. Bd. I-IV. Kbh. 1927-29.
- von der Recke, Ernst: Folkeviseregistrant. Ny Kgl. Saml. 756, 8vo. V-VII. (Ikke publiceret).
- Sørensen, Villy: Digtene og dæmoner. Fortolkninger og vurderinger. Kbh. 1959.
- Thuesen, Karen: Mår, subst. I: 80 ord. Festskrift til Christian Lisse, jan. 1992, p. 85-86.
- Thuesen, Karen: Tabte folkeviseoptegnelser fra det 16. århundrede. Et bidrag til folkevisens ældste skriftlige overleveringshistorie. I: Danske Studier 1986, p. 11-24.

## Noter

1. Dele af denne artikel blev forelagt ved symposiet »Dansk Folkevisekultur 1550-1700«, afholdt i august 1994 ved Institut for Nordisk Filologi, Københavns Universitet. Deltagerne takkes hermed for inspiration til det fortsatte arbejde med problemerne.
2. Iørn Piøs bog indholder, p. 116, et faksimiletryk af teksten, som dog i det følgende citeres efter Danmarks gamle Folkeviser (DgF).
3. Jf. fx Ernst von der Recke: Danmarks Fornviser. Bd. II, p. 216, Oluf Friis, p. 89 f., Ernst Frandsen, 1937, p. 141, Erik Dal, 1962, p. 273, Villy Sørensen, p. 186 ff., Hans Mølbjerg, p. 22 ff., Jørgen Lorenzen, Bd. I, p. 136.
4. DgF Bd. V,II, p. 15.
5. KLNMBd. VI, sp. 382 f. »Helligbrøde«. Jf. Bd. III, sp. 255 ff. »Drab«, spec. sp. 262. Jf. Bd. IV, sp. 621 ff. »Fridslagstiftning«. Disse særlige bestemmelser falder tidligt bort: »I slutn. af 1200-årene opluges de specielle fredsbestemmelser af den alm. skærpelse af strafferetten.« (sp. 625).
6. Se også Sigurd Kværndrup p. 28. Jf. citatet under følgende note.
7. Se fx Skånske Lov (B 76), Kap. 87: »Far annær man *mæþ* wreþe oc takær annar man j husæ sinum, ællr ofna akrum sinum, sum han ær, ællær nokær annar staþ a marco, þær sum han hauir saat sit spiuat ællær sin skiold ællr sapul sin laghat oc swa takit sit hærbærghæ...um þa warþær man dræpin annæn þærræ stathæ, þa bôte hin, ær høfþing war j þe færþ, fullæ man bôtær...« (Danmarks gamle Landskabslove. Bd. I.1, p. 66 f.). Jf. Kalkar. Bd. III, p. 491: Plogfrid.
8. Axel Olrik i DgF Bd. V,II, p. 15. KLNMBd. III, sp. 255 ff. »Drab«, spec. sp. 256.
9. Således Ejnar Thomsen, jf. DgF Bd. X, p. 705 f. med henvisning.
10. KLNMBd. VI, sp. 505 ff. »Herretitel«. Jf. ODS Bd. VIII, sp. 1 ff. »Herre«, spec. sp. 7.
11. Se fx Olrik i DgF Bd. V,II, p. 15 f., Ejnar Thomsen iflg. DgF X p. 705 f., Erik Dal, 1962, p. 273, Hans Mølbjerg, p. 24, Jørgen Lorenzen. Bd. I, p. 136 ff.

12. Jf. Sigurd Kværndrup i Traditionskultur med særligt henblik på balladen, p. 27-29.
13. von der Recke har (Bd. II, p. 438) til »aldrich saa hun sin faader meer« foreslået den logiske konjektur *fæderne* subst. 'fædrene arv, gods' for *faader*. Glosen *fæderne* er belagt flere gange i genren. En direkte parallel til verslinjen findes derimod næppe, men DgF 242, str. 19 (Karen Brahes Folio), har i en lignende situation følgende dialog, der evt. kunne støtte ændringen. Den bortførte jomfru siger: »Huem fødde meg aff myn faaders gaard?« hvortil bortføreren svarer: »Du sier rett aldrig dynn faadders land«.
14. Jf. Ernst Frandsen: Folkevisen. Erik Dal, 1956, p. 345-52.
15. Ernst Frandsen: Folkevisen, p. 115-36.
16. Karen Thuesen, 1992.
17. Jf. Ulla Albeck, p. 170 ff.
18. DgF Bd. XII, p. 389 f. – med faksimilegengivelse p. 463.
19. Danske Viser... Bd. VI, p. 214. Ang. dateringerne jf. DgF Bd. XII, p. 316 f. & 319 f. Erik Sønderholm har i denne gennemgang af manuskripterne ikke nævnt deres slægtskab.
20. Karen Thuesen, 1986, p. 22-23.